

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2019, 3 (1): 23/55

Arap Şiirinde Zorunluluktan Kaynaklanan Hazif Olgusu

An Essay on the Fact of Elision Because of Necessity in Arabic Poetry

Aladdin GÜLTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr., Karabük Univ. Theology Faculty

aladdingultekin@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-2302-7452

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 16.11.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 19.03.2019
Yayın Tarihi / Published : 19.03.2019
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: GÜLTEKİN, A . (2019). Arap Şiirinde Zorunluluktan Kaynaklanan Hazif Olgusu. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 23-55. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/tiad/issue/43978/522734>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://dergipark.gov.tr/afes>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 - Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Arap Şiirinde Zorunluluktan Kaynaklanan Hazif Olgusu

Öz

Her dilin kendine ait bir özelliği bulunmaktadır. Bu özellik dilin kullanıldığı bütün anlatımlarda söz konusu olmayabilir. Arapçada şiir kendine has özellikleri bulunan bir anlatım üslubudur. Şiire has gramer ve anlatım özellikleri çok fazla olmakla birlikte, hiç kuşkusuz en geniş yer tutan başlık, anlam olarak olmasa da lafız olarak onda yapılan haziftir. Zira şair vezni ve kafiyei tutturabilmek için bunu yapmak zorunda kalmış olabilir. Düşürmek, yazmamak anlamına gelen hazif, şiirde olmakla birlikte nesirde (in prose) de görülebilmektedir. Bu konu önemine binaen Arapça dil çalışmalarının yapılmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren edebi kaynaklarda yer almaya başlamış hatta hakkında müstakil eserler telif edilmiştir.

Hazif konusu gramer kaynakları içerisinde yeri geldiğinde izah edilen dağınık bilgiler olarak bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde bu konuda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızda şiirde yapılan hazfları örnekler vermek suretiyle inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Zaruret-İ Şiir, Hazif, Vezin, Kafiye

An Essay on the Fact of Elision Because of Necessity in Arabic Poetry

Abstract

Each language has its own characteristics. A particular characteristic may not be applicable to all expressions in the language. In Arabic, poetry is a narrative style with its own characteristics. Although poem has a lot of grammatical and narrative characteristics of the are many, the issue which holds the largest coverage is undoubtedly the elision. This is because the poet may have had to do so to secure his rhyme and rhyme. Although elision is widely made in poetry, it can also be seen in prose. Because of the importance of elision, it had its place in literary sources since the beginning of Arabic language studies and even independent works have been written on it.

There has been scattered information in the grammatical sources on the subject of elision. As far as we can detect, no independent study has been carried out on the subject in our country. In this study, we will examine elision in poetry with examples.

Keywords: Poetry, Poetic Constraints, Elision), Measure, Rhyme.

Giriş

Bir konunun daha iyi anlaşılması için o konu için kullanılacak terimin gerek lügat gerekse terim kullanımının bilinmesi gerekmektedir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da konuşma dilinin yanı sıra gerek gramer gerekse belagat alanında yaygın olarak kullanılan hazif terimi olgusudur. Hazif, lügatte “bir şeyi atmak, düşürmek, çıkarmak” gibi anlamlara karşılık gelmektedir.¹ Lügatte bu anlamlarda kullanılan hazif kelimesinin terim anlamı çok çeşitli şekillerde ancak birbirlerine yakın olarak değişik kaynaklarda zikredilmektedir. Bu anlamlardan önemli gördüklerimizi burada vermemiz okuyucuya kolaylık olacaktır.

Belagat ilminin yan dallarından olan bedî ilminde hazif, belli harfleri kullanmaksızın yapılan söz söyleme sanatı için de kullanılmaktadır.²

Hazif, cümle içinde bulunması gereken bazı harflerin kullanımdan kaldırılması suretiyle gerçekleştirilen ifade üslubu veya söz sanatıdır.³

Hazif, “*kalan kısmın maksadı anlatmaya yeterli olması sebebiyle söylenmek istenmeyen sözün ifadede kullanılmamasına denilmiştir ki bunun zıddına “zıkr” adı verilir. Sözün nerede zikredilip nerede hazfedileceğini şartlar ve zevkiselim tayin eder.*”⁴

Araştırmamıza esas teşkil eden hazif, Arap şiiri esas alınarak incelenecektir. Şair şiirde; vezin, kafiye ve lafzın hafif olmasını gözetmek zorunda kalmaktadır. Bu zorunluluklar, onu şiir içinde kelimenin bir kısmını atmak durumunda bırakmaktadır. Eski Arap şiirinde bu uygulama daha çok görülmektedir.⁵ Arapçada hazife günlük

¹ Ebu Abdurrahman Halil. b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-‘Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî- İbrahim es-Sâmîâî. (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 4: 245; Zeynuddin Ebû Abdullah b. Muhammed Râzî, *Muhtâru's-şihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 1: 89; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-munîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 1: 165

² İsmail Durmuş, “Hazif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17:123.

³ Durmuş, “Hazif”, 17:122.

⁴ Kazım Yetiş, “Hazif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17:124.

⁵ Siyak, durum ve konum gibi bir karinenin delâletiyle anlaşılacak bir kelimeye o kelimenin sadece bir harfiyle işaret edilmesi şeklinde, Sibeveyh (ö. 180/796) ile İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) gibi dil alimlerinin temas ettiği, çok yaygın olmayan ve daha çok eski şiirlerde geçen bir hazf türü daha vardır. Nuaym (Lukaym) b. Evs'e ait aşağıdaki beyit bu hazf türüne güzel bir örnektir.

بالخير خيرا وإن شرفا ... ولا أريد الشر إلا أن تا

konuşmada, nesirde, Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde oldukça fazla rastlanılmaktadır. Ayrıca karine sebebiyle anlaşılabilir kelime ve ifadelerin cümleden lafız olarak düşürülmesi şeklinde görülen hazfe, özellikle sarf, nahiv ve me'ânî ilimleri içinde önemli yer verilmiştir.

Sözde zaman darlığı, fasılaya uyma, hafiflik ve îcâz gibi sebeplere bağlı olarak yapılan haziflerde mananın anlaşılmasına katkı sağlayacak mutlaka karineler bulunmalıdır. Bu karineler daha çok siyakusibak, lügat, akıl, nakil, âdet ve örf, hal şeklinde tezahür etmektedir.

Hazif, Sarf ilminde kendini "i'lâl bi'l-hazf" olarak ifade edilen telaffuz zorluğundan kurtulmak için illet harflerinin düşürülmesi, Arap aruz sisteminde ise bahrin son tef'ilesinin hafif olması için düşürülmesi şeklinde göstermektedir.⁶

Çalışmamızda şahit gösterilen beyitlerin tespit edebildiklerimizin şairleri ve kaynakları verilmiştir. Ancak, şiirlerin Türkçe tercümelemleri, konu bağlamından uzaklaşarak makalenin uzamasına sebebiyet verebilir endişesi ile verilmemiştir.

I. Arapçada Şiir Zarureti Sebebiyle Yapılan Hazifler

Arapçada şiirde gözetilmesi gereken zaruretler (Vezin, Kafiye ve Lafız hafifletmek) sebebiyle isimler, fiiller ve harfler şair tarafından ifadeden düşürülmektedir. Yapılan bu hazifler başlıklar hâlinde şöyledir:

A. İsmi Hazfedilmesi

Şiirde isimlerin hazfi daha çok zamirler olarak görülmektedir. Bunlar aşağıda sıralı olarak verilecektir.

1- Aid Zamirinin Hazfi

Şayet mubtedanın haberi fiil cümlesi olarak gelirse, cümlede mubtedaya dönen ait zamirinin hazfedilmesi, زَيْدٌ ضَرَبْتُ örneğinde olduğu gibi caizdir. Aslında bu ifade kural gereği زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ şeklinde olmalıydı. Ait zamirinin hazfi kuralı, normalde kelimada değil, sadece

Birinci mısradaki geçen ف harfi فَتْرَ kelimesine, ikinci mısradaki geçen ت harfi ise تَرِيدَ kelimesine delâlet etmektedir. Bu harflerden sonra getirilen elifler (l) ise kafiye şartını sağlamak için zarureten dolayı getirilmiştir. Bkz. Durmuş, "Hazif", 17:123.

⁶ Durmuş, "Hazif", 17:123.

zaruret durumunda şiirde uygulanır. Yukarıda geçen örnekte görüleceği üzere fiilin sonunda bulunması gereken ھ zamiri zikredilmemiştir.⁷ Sibeveyh'in *el-Kitab* adlı eserinde Ebu'n-Necm el-İclî'ye (ö. 125/743) ait recez bahrinde zikrettiği şu şiirinde görüldüğü üzere;

قد أصبحت أم الخيار تدعي ... غلي ذنباً كله لم أصنع

ikinci mısraın sonundaki لم أصنع fiilinin sonuna mubteda olan كله kelimesine ait ھ bağ zamiri kolaylık istenildiği için bitişmemiştir.⁸ Yine cahiliye dönemi şairi olan İmriu'l-Kays'a (ö. m. 545) ait beyitte;

فأقبلت رَحْفاً على الركبتيين ... فَنَوَّبُ نَسِيئُ وَثَوَّبُ أَجْرُ

iki yerde mubteda olan ثوب kelimelerine ait (bağ) olarak dönmesi gereken ھ bağ zamirleri fiil cümlelerine bitişmemiştir. Kural gereği ifade ikinci mısradaki " فَتَوَّبُ نَسِيئُهُ وَثَوَّبُ أَجْرُهُ " şeklinde olmalıydı.⁹

2- Men (مَنْ) Kelimesinin Hazfedilmesi

Söz içinde geçen مَنْ ve في harf-i cerleri varsa şayet, aşağıdaki şiirde görüleceği üzere zaruret durumunda مَنْ hazfedilebilir.¹⁰

فَصَلُّوا وَمَنْ دَمَعُهُ غَالِبٌ لَهُ ... وَأَخْرُ يُنْتَبِي عِزَّةَ الْعَيْنِ بِالْمَهْلِ

Şair birinci mısradaki مَنْ دَمَعُهُ غَالِبٌ لَهُ manasını kastetmiştir. Şiirde مَنْ geçtiği ve ona delalet ettiği için مَنْ hazfedilmiştir. Bir başka şiirde ise söyle geçmektedir.

⁷ Amr b. Usmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988), 1: 85; Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Hasâiş*, thk. Heyet, (y.y., n.y., ts.), 3: 63; Muhammed b. Cafer el-Kazzâz el-Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, thk. Ramazân Abduttevvâb-Salahaddîn el-Hâdî (Kuveyt: Dâru'l-Urûbe, ts.), 165; Yaîş b. Ali b. Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Emîl Bedî Yakub, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4: 117; Ali b. Mumin b. Muhammed b. Usfûr, *Darâiru'ş-şi'r*, thk. İbrahim Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1980), 176; Ebû İshâk İbrahim b. Musâ eş-Şâtibî, *el-Makâşidu'ş-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, thk. Abdurrahman b. Suleyman el-Useymîn, (Mekke: İhyâu't-Turasi'l-İslâmî, 2007), 1:492; İbrahim b. salih el-Handûd, *ed-Darûretu'ş-şi'r ve mefhûmuha lede'n-naħviyyîn*, (Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2001), s. 398.

⁸ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 165; Muhammed b. Abdullah Cemaluddin İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyye*, thk. Abdulmunim Ahmed Herîdî (Mekke: Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî, ts.), 1: 344-346; Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm, *Telhişu'ş-şevahid ve telhişu'l-Fevâid*, thk. Abbâs Mustafâ es-Sâlihî (Bağdat: Kulliyetu't-Terbiyye), s. 280-281.

⁹ Ebû Saîd es-Sîrâfî el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzubân, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasan Medhelî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 1: 379-380; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 165-166.

¹⁰ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 322; Abdurrahman b. Ebu Bekr Celâluddin es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî' fi şerhi cem'i'l-Cevâmî'* I-III (Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.), 3: 157.

لو قُلْتُ مَا فِي قَوْمِهَا لَمْ تَيْتَمَّ - بِفَضْلُهَا فِي حَسَبٍ وَمَيْسَمٍ

Şair ikinci mısradaki مَنْ يَفْضُلُهَا، mısra içinde فِي bulunduğ u için مَنْ hazfedilmiştir.

Çoğ u nahiv alimleri zorunluluk olmasa da bu hazfin şiir dışında olmasına g elen وَمَنْ لَا يَقُولُهُ مِنْ يَقُولُ ذَاكَ، وَمَنْ لَا يَقُولُهُ وَمَا مِمَّا إِلَّا لَهُ “ وَمَا مِمَّا إِلَّا لَهُ ” ayetinin “مَقَامٌ مَعْلُومٌ” manasına olduğ unu ve sözün siyakının مَنْ'nin hazfine işaret ettiğ ini söyleyerek delil getirmişlerdir.¹¹ Ancak pek çok kaynakta bu hazfedilen مَنْ değil de أَحَدٌ kelimesi olarak ifade edilmiştir.¹²

3- Fail Vâv'ının (و) Hazfedilmesi

Mazi fiillerin ضَرَبُوا ve دَخَلُوا örneklerinde olduğ u gibi cemi müzekker sığalarına bitişen fail vâv'larının ضَرَبُ ve دَخَلُ şeklinde, ayrıca sonu vâvî olan nakıs fiilin cem-i mütekellim sığasında سَدَّعُو زَيْدًا yerine سَدَّعُو زَيْدًا şeklinde vâv'nın hazfi caizdir. Bu durumda vâv yerine damme ile yetinilir.¹³ Zira ayet-i kerimede “سَدَّعُ الرَّبَّانِيَّةَ”¹⁴ ve “وَيَذُّعُ الْإِنْسَانَ” şeklinde okunmuş bunu vâv harfinin hazfine saymışlar yine sadece damme ile yetinmişlerdir.

Şairin şu beytinde;

إذا ما شاء ضَرُّوا مَنْ أَرَادُوا ... ولا يَأْلُو لَهُمْ أَحَدٌ ضِرَارًا

¹¹ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 323; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî ' fi şerhi cem 'i'l-Cevâmi*, 3: 157.

¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 346; Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Seyf b. Abdurrahman. (Riyad: y.y., 1988), 553; Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr ez-Zamahşerî, *el-Mufaşşal fi şima 'ati'l-i-râb*, thk. Ali Ebû Mulhim, (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993), 154; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2: 251; İbn Usfûr, *Darâiru's- şî'r*, 171; Cemaluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bakâî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3: 288.

¹³ Ebû Zekerîyya b. Yahya b. Ziyad el-Ferrâ', *Me'ânî'l-Kurân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati-Muhammed Ali en-Neccar. (Mısır: y.y., ts.), 1: 91; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 297; Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed İbn Ali el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Komisyon (Suud: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430), 3: 421; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 209; Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-ħilâf beyne'n-naħviyyîn*, (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003), 1: 319; Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârîb*, thk. Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 717.

¹⁴ Alak. 98/17.

birinci mısradaki شاء kelimesinin fail olan vâv'ı yukarıdaki kural gereği hazfedilmiş ifadenin anlaşılması için vâv'dan önceki damme ile yetinilmiştir.¹⁵

Bazı dil alimleri bu kuralın uygulamasını çoğunlukla şiir için olsa da kelamda da caiz görmüşlerdir. Örneğin şu şiirde

فلو أنّ الأطبَّاءَ كانَ حَوْلِي ... وكانَ معَ الأطبَّاءِ الأَسَاءُ

ilk mısradaki كان ile şair كانوا manasını kastetmiş yukarıdaki kural gereği hazfetmiştir.¹⁶

4- İzharı Vacip Olan İsmın Hazfedilmesi

Arapça ifadelerde özne konumunda olan (fail, naibi fail, mubteda vb.) munfasıl zamirlerin zaman zaman açık şekilde yazılması veya hazfi caiz görülmüştür. Örneğin, زيدٌ طعامَكَ آكله هو ifadesinde görüleceği gibi هو zamiri آكله fiilinin faili olarak kullanılmış ve açıkça zikredilmiştir. Şiirde ise fail naibi fail konumunda getirilen munfasıl zamir, aşağıdaki şiirde görüleceği üzere zaruret sebebiyle hazfedilmiştir.

وإنَّ امرأً أهداكِ بيني وبينه ... مَجُوفٌ عِلافِيٍّ وَقَطَعٌ وَتُمْرُقُ
لَمَحْقُوقَةٌ أَنْ تَسْتَجِيبِي لَصَوْتِهِ ... وَأَنْ تَعْلَمِي أَنَّ الْمَعَانَ مَوْقُوقُ

Şair, şiirinde أنت لمحقوقة أنت manasını kastettiği halde, naibi fail olan أنت zamirini hazfetmiştir.

Aynı uygulama aşağıdaki beyitte de söz konusu olmuştur.

أُسْلِمْتِي لِلْمَوْتِ أَنْتِ فَمَيِّتٌ ... وَهَلْ لِلنَّفُوسِ الْمُسْلَمَاتِ بَقَاءُ

Şair, şiirde فأننا anlamını kastetmiş ancak normal bir Arapça ifadesinde hazfedilmesine ihtiyaç duyulmayan ve cümlenin mubtedası olan نا zamiri hazfedilmiştir.¹⁷

¹⁵Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr İbnu'l-Enbârî, *el-Îzâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman (Dimaşk: Matbuâtu mecmai'l-luğati'l-'Arabiyye, 1971), 1: 273; Seleme b. Muslim el-Avtebî Suhârî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*. thk. Abdulkarim Halife-Nusret Abdurrahman (Ummân: 1999), 1: 201; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-ḥilâf beyne'n-naḥviyyîn*, 1: 319-320; Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed es-Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât I-XI (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 5: 228.

¹⁶Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 298; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 3: 421-422; Suhârî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*. 1: 201; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-ḥilâf beyne'n-naḥviyyîn*, 1: 318; Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5: 228.

¹⁷Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 2: 368; Ebû Alî el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Başriyyât*, thk. Muhammed eş-Şâtir Ahmed Muhammed (Matbaatu'l-Medenî, 1985), 1: 525; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 283-284; Ziyauddîn Ebû's-Seâdât Hibetullah İbn Şecerî, *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî (Kahire: mektebetu'l-Hancî, 1991), 2: 54-56; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-ḥilâf beyne'n-*

B. Fiilin Hazfedilmesi

Zaruret sebebiyle karine bulunmak şartıyla şiirde fiil hazfedilebilir.

1- Harf-i cerr ile birlikte kullanılan fiilin Hazfedilmesi

Harf-i cer ile birlikte anlamı tamamlanan fiil, *وَمُؤْمِنٌ بِمَا عَلَى مُحَمَّدٍ*, örneğinde olduğu gibi kendisine delalet eden bir karine sebebiyle zaruret dolayısı ile düşürülebilir. Bu ifade aslında *وَمُؤْمِنٌ بِمَا أَنْزَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ* şeklinde olmalıydı. Ancak *عَلَى* karinesi sebebiyle *أَنْزَلَ* fiili ifadeden düşürülmüştür.¹⁸

2-Rubbe (رُبُّ) kelimesinin cevabının hazfedilmesi Fiilin Hazfedilmesi

Sibeveyh, Halil b. Ahmed'e dayandırarak delil getirdiği aşağıda zikredilen beyit sebebiyle Arap şiirinde *رُبُّ*'nin cevabının hazfedilebileceği yanlışına düşmüştür. Oysa şiirin zaruretinden dolayı *رُبُّ* nin cevabı hazfedilmez.¹⁹

وَدَاوِيَّةٍ فَفَرَّ تَمَشَّى نَعَامُهَا ... كَمَشَى النَّصَارَى فِي خِفَافِ الْبِرْتَدِجِ

Zira Sibeveyh'e göre, bu beyitte *رُبُّ*'nin cevabı olan *قطعتها* (kat etmişim) hazfedilmiş ve *رُبُّ*'nin cevabı bulunmamaktadır. Diğer dil alimleri ise cevabın bu beytin devamında gelen aşağıdaki beyitte bulunduğunu söyleyerek karşı çıkmışlardır. Zira sonraki beyitte *رُبُّ*'nin cevabı olarak *قطعتُ* ifadesi bulunmaktadır.²⁰ Ancak gördüğümüz kadarıyla bu konu bir bütün olarak Kayravânî'nin eseri dışında başka kaynaklarda geçmemektedir.

قطعتُ إلى مَعْرُوفِهَا مُنْكَرَاتِهَا ... وَقَدْ حَبَّ آلُ الْأَمْعَرِ الْمَتَوَهِّجِ

C. Harfin Hazfedilmesi

naḥviyyîn, 1: 432; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah el-Ukberî, *et-Tebyîn 'an mezâhibi'n-naḥviyyîn*, thk. Abdurrahman Useymîn, (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 260-261; İbn Hişâm, *Telḥiṣu's-şevahid ve telḥiṣu'l-Fevâ'id*, 1:188; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-Fevâ'id (Şerḥu't-Teshîl)*, thk. Muhammed Fâhir (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428), 2: 967-968; Şâtıbî, *el-Makâşidu's-şâfiyye fi şerḥi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 1: 647-650; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşur, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 30: 219; Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerḥu's-şevâhidi's-şi'riyye fi emâti'l-Kutubi'n-naḥviyye*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2007), 2: 157.

¹⁸ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 188.

¹⁹ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 347.

²⁰ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 347; Ahmed b. el-Emîn eş-Şankîti, *el-Vasîf fi terâcimi udebâ'*, (Mısır: eş-Şeriketu'd-Devliyye, 2002), 114.

Harflerin şiirde hazfedilmesi isim ve fiilin hazfedilmesinden daha geniş yer tutmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere bunlar başlıklar altında sıralanmıştır.

1. İstifham Hemzesinin ve Kelimenin Aslından Olan Hemzenin (İ) Hazfedilmesi

Kufe ekolüne mensup nahiv alimlerine göre, herhangi bir delil olmaksızın istifham elifinin aşağıdaki beyitte görüleceği üzere hazfi caizdir.

ثُمَّ قَالُوا تُحِبُّهَا قُلْتُ بِهَرَأ ... عَدَدَ الرَّمْلِ وَالْحَصَى وَالْتَرَابِ

Onlara göre mana birinci mısradaki *أُحِبُّهَا* şeklinde olmalıdır. Ancak bu görüş Basra ekolüne mensup dil alimleri tarafından caiz görülmemiş ve mananın ise *أَنْتَ تُحِبُّهَا* anlamında olumlu cümle olduğunu belirtmişlerdir.²¹

Bu kurala aşağıdaki şu beyitler örnek verilmiştir.

إِنْ كُنْتَ أَرَزْتَنِّي بِهَا كِذْبًا ... جَزَاءُ فَلَاقِيَتْ مِثْلَهَا عَجَلًا
أَفْرَحُ أَنْ أَرَزَا الْكِرَامَ وَأَنْ ... أَوْرَثْتُ دُونَاً شَصَائِصاً نَبِيلاً

Bu beyitte hazfîni caiz görenler, ikinci beytin başındaki *أَفْرَحُ* kelimesinin *أَفْرَحُ أَنْ أَرَزَا* manasına olduğunu, karşı çıkanlar ise kelimenin sanki *أَفْرَحُ الْكِرَامَ* şeklinde hikâye anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.²²

Şiirde zaruret halinde hemze (İ) kelime sonunda ve cezm durumunda ise aşağıda gelen beyitte görüleceği üzere cezm alameti olarak düşürülebilir.

جَرِيٌّ مَنِيٌّ يُظَلِّمُ يُعَاقِبُ بِظُلْمِهِ ... سَرِيْعًا وَإِلَّا يُبَيِّدُ بِالظُّلْمِ يُظَلِّمُ

Beytin ikinci mısraında geçen *وَالْإِلَّا يُبَيِّدُ بِالظُّلْمِ* ifadesinin aslı *وَالْإِلَّا يُبَيِّدُ بِالظُّلْمِ* şeklindedir. Şart ifadesi içinde hemze, öncesi fetha harekeli harften sonra sakın olarak geldiği için, Arapların *رَأْسٌ* ve *كَأْسٌ* kelimelerinde *رَأْسٌ* ve *كَأْسٌ* demeleri gibi, şair de değiştirme gereği duymuş ve onu elife dönüştürmüştür. Bu haliyle cezm konumunda olması sebebiyle de

²¹ Huseyin b. Ahmed el-Hâleveyh, *Leyse fi kelâmi'l- Arab*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr (Mekke: b.y., 1979), 350; İbn Cinnî, *el-Hasâiş*, 2: 283; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 332; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah el-Ukberî, *Î'râbu mâ yuşkelu min elfâzi'l-hadîs*, thk. Abdurrahman Hindâvî, (Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 1999), 73; İbn Usfûr, *Darâiru's- şî'r*, 159.

²² Hâleveyh, *Leyse fi kelâmi'l- Arab*, 351; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 334; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib an kutubi'l-e-ârîb*, 20; Ebû Hafid Siracuddîn Amr b. Âdil el-Halebî, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Ma'ruz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 9: 258.

düşürülmüştür. Önceki harfin fetha olan harekesi de bu hazfe delalet etmektedir.²³

Hemze sakin ise yerine bedel getirmek suretiyle hazfedilerek ifadenin hafifletilmesi caizdir. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere yerine bedel olarak gelen harf ise cezm durumunda hazfedilmez.²⁴

عَجِيْتُ مِنْ لَيْلَاكَ وَانْتِيَابِهَا... مِنْ حَيْثُ زَارْتِي وَلَمْ أُورَا بِهَا

Şair hemze ile râ harfi arasında hareke ve yer değişikliği yapılarak ولم أورأ بها haline getirilmiş daha sonra hemze öncesi fetha harekeli olduğu için sakin kılınmak suretiyle elife (إ) dönüştürülmüş ve ولم أورأ بها yapısını almıştır. Ancak lafzın yapısı bu haliyle korunmuş cezm harfi olan لم sebebiyle düşürülmemiştir.²⁵

Kelime içinde asıl olarak bulunan hemze (إ) aşağıdaki beyitte görüleceği üzere şiirin zaruretinden dolayı hazfedilir.²⁶

وَيُلْمَهَا فِي هَوَاءِ الْجَوِّ طَالِبَةً... وَلَا كَهَذَا الَّذِي فِي الْأَرْضِ مَطْلُوبٌ

Beyitte geçen وَيُلْمَهَا ifadesi ويل أمها şeklinde dir.²⁷

²³ İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb*, 2: 369; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 349; Ali b. Mumin b. Muhammed b. Usfûr, *el-Mumetti 'i'l-kebîr fi't-taşrif, 'ş- şî'r*, thk. (Beyrut: Mektebe Lubnân, 1996), 252, 281; Muhammed b. el-Hasan er-Razî el-İsterâbâdî Necmu'd-Dîn, *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib ma'a şerhi şevâhidih*, thk. Muhammed Nuru'l-Hasan- Muhammed ez-Zafzâf- Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975), 1: 26; Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 1: 269-270; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâid (Şerhu't-Teshîl)*, 1: 292-293.

²⁴ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 349; Ebu'l-Hasan Ali b. Sîde, *el-Muḥaşşas*, thk. Halil İbrahim Cefâl (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâs, 1996), 4:201

²⁵ Hasan b. Ahmed b. el-Gaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *et-Ta'lika alâ Kitâbi Sibeveyh*, thk. Avvâd b. Hamd el-Kûzî (Beyrut: 1990), 4: 44; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 350; Ramazan Abdultevvâb, *Buhûş ve maḳâlât fi'l-luġa* (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1995), 130.

²⁶ Ebubekr Muhammed b. Sehl b. es-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, thk. Abdhuseyin el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 1: 405; Ebû Alî el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*, thk. Hasan Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Menâr, 1987), 43-44; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 353; Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 1:41.

²⁷ Aslında burada görüldüğü üzere iki harf hazfedilmiştir. Birincisi Lâm (ل) harfi ikincisi hemze (إ)'dir. Zira وَيُلْمَهَا kelimesinin aslı yukarıda geçtiği üzere ya ويل أمها ya da وَيْلٌ لَهَا şeklinde dir. Bu durumda وَيْلٌ ifadesi merfu muhteda, haberi de kendisinden sonra gelen cârr ve mecrur (لَهَا) olur. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Cafer b. Durusteveyh, *Taşhîhu'l-faşîh ve şerhuhu*, thk. Muhammed el-Bedevî el-Mahtûr (Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1998), 207; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 5: 15; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2: 116.

Hemzenin düşürülmesinin şartı, kendisinden önceki kelimenin sonunun sükûn olmasına bağlıdır. Şayet harekeli olursa bu hazif gerçekleşmez.²⁸

Bu konu ile ilgili olarak Ebû İshâk (ö. 311/923), Ferrâ'nın أي شيء عندك anlamında kullanılan أَيِّشْ عِنْدَكَ ifadesinden başka Arapların bu konuda söylenmiş benzer bir sözünü bilmediğini ifade etmiştir.²⁹

2. Harf-i Cerrin Hazfedilmesi

İfade içinde harf-i cerrin açıkça zikredilmesi asıl olmakla birlikte, bazen şiir zaruretinden dolayı hazfedilmektedir. Şairini tespit edemediğimiz şu beytinde olduğu gibi.

ولقد رميت الليل وهو مقوض ... بالأرض يزعم دونه الموثوق

Beyitte şair المقوض بجزمه وإقدامه anlamını kastettiği halde ب düşürülmüştür.³⁰

Kufe ekolüne bağlı olan dil alimleri fiile müteaddi anlamı veren bâ (ب) harfinin (bâ'u'l-İlsâk) hazfini مررت زيدا örneğinde olduğu gibi caiz görmüşler, bu görüşlerine şair Cerîr'in aşağıdaki beytini delil getirmişlerdir.

تمرؤن الديارَ ولم تَعُوجُوا ... كلامكم على إذا حرام³¹

Bu görüşe Basra ekolüne bağlı dil alimleri şiddetle karşı çıkarak bu hazfin ne söz içinde ne de şiirde caiz olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşlerine de Cerîr'in torunu olan Ammâre b. Ukayl b. Bilâl b. Cerîr'in (ö. 239/853) sözünü delil getirmişlerdir.

²⁸ İbn Cinnî, *Sırru şimâ'ati'l-i'râb*, 1: 247; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 354; İbn Âdil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, 1:178.

²⁹ Ferrâ', *Me'ânî'l-Kurân*. 1: 2, 288; Suhârî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*. 1: 176.

Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 354.

³⁰ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 188.

³¹ Muhammed b. Yezîd el-Mubbered, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 1:33; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 222; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4: 455; İbrahim b. Yûsuf b. Edhem el-Vehrânî İbn Gurgûl, *Matâli'u'l-envâr 'alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, thk. Dâru'l-Felâh I-VI (Katar: Vizâretu'l-Evkâf, 2012), 1:568; Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 8:617; İbn Hişâm, *Telhişu's-şevahid ve telhişu'l-Fevâid*, 1:503-504; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e'ârib*, 616; Burhanuddîn İbrahim b. Muhammed b. Kayyîm el-Cevziyye, *İrşâdu's-sâlik ilâ halli Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed b. Avvad I-II (Riyad: Evdâu's-Selef, 1954), 1:340; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâid (Şerhu't-Teshîl)*, 4: 722; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzîru'l-Ceyş, *Şerhu İbni Ukeyl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV (Kahire: Dâru Mîsr, 1980), 2:150; Şâtîbî, *el-Makâşîdu's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 3:377; Mustafa Galâyînî, *Câm 'id-durusi'l-'Arabiyye*, (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1993), 1:48.

“Dedem bu beyti sadece;

مَرَرْتُ بِالذِّيَارِ فَلَمْ تَعُوجُوا ... كَلَامُكُمْ عَلَيَّ إِذَا حَرَامٌ

şeklinde dedi. Burada bir zorluk yoktur. Basrilerin söylediği doğrudur. Zira fiil isme ب harfi ile vasıl olur Arapların keliminde bundan başkası da bulunmaz.”³²

3. Tenvinin Hazfedilmesi

a. İki sakinin yan yana gelmesi sebebiyle ismin sonundaki tenvin, zaruret sebebiyle şiirde düşürülmektedir.³³ Örneğin aşağıda zikredilen Abdullah b. Zubarâ’ya (ö. ?) ait kâmil bahrinde inşa edilmiş beyitte;

عَمْرُو الَّذِي هَشَمَ الثَّرِيدَ لِقَوْمِهِ ... وَرَجَالٌ مَكَّةَ مُسْنِنُونَ عِجَافٌ

kelimesinin tenvini, kendisinden sonra gelen الذي kelimesindeki sakin ل harfi ile yan yana geldiği için zaruret sebebiyle düşürülmüştür.³⁴

b. Kelimenin sonundaki tenvinin kural gereği bulunması gerektiği halde şiirin zaruretinden dolayı hazfedilmesi caizdir. Örneğin şairin şu beytinde;

أَتَجْعَلُ صَالِحَ الْغَنَوِيِّ دُونِي ... وَرَخْلِي دُونَ رَخْلِكَ فِي الرَّحَالِ

Beyitte geçen صالح kelimesi iki sakin harfin (tenvin u’u ve الْغَنَوِيِّ kelimesinin lam-ı tarifi) yan yana gelmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Benzer bir uygulama da aşağıdaki beyitte görülmektedir.

حَيْدَةُ خَالِي وَأَلْفَيْطُ وَعَلِي ... وَحَاتِمُ الطَّائِبِي وَهَابُ الْمَيْي

Bu beyitte ise حَاتِمًا kelimesi yukarıda geçen sebep neticesinde hazfedilmemiştir.³⁵

c. Cem-i müennes salim olarak (ات) çoğul olan أذرعَات ve عَانَات gibi kelimelerin ifade içinde sarftan menedilmesi (gayr-ı munsarif) caiz

³² Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḥv*, thk. Fahrüddîn Kabâve (b. y., y. y., 1995), 236; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 222.

³³ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 209; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-naḥviyyîn*, 2: 542, 545.

³⁴ Bedruddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *el-Makâşidu'n-naḥviyye fi -şerḥi şevâhidi şuruḥil-Elfiyye*, thk. Ali Muhammed Fâhir- Ahmed Muhammed Tevfîk (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 4: 626-627.

³⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḥv*, 237-238; İbnü's-Sirâc *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 3: 332; İbn Cinnî, *Sırru şimâ'ati'l-i'râb*, 2: 188; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 261; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-naḥviyyîn*, 2: 545;

görölmüştür. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere عَانَتِ kelimesinin cer konumunda fetha harekesini alması şiir zaruretinden dolayıdır.

تَحْيِرُهَا أَخُو عَانَاتِ شَهْرًا ... يُرَجِّي بِرَّهَا عَامًا فَعَامًا

Beyitte geçen عَانَتِ kelimesi munsarîf olduğu halde gayr-ı munsarîf olarak kullanılmıştır.³⁶

4. Emir Lâmi'nin (ل) Hazfedilmesi

Gaib sığaların başına gelen emir lâmi (ل) fiili cezm ettiği için kural gereği hazfedilmez. Ancak şiirin zaruretinden dolayı bu lâmin cezm ameli fiil üzerinde devam ettiği halde hazfedilmesine cevaz verilmiştir.³⁷ Örneğin şu iki beyitte yapılan hazif açık şekilde görölmektedir.

مُحَمَّدٌ تَفِدْ نَفْسَكَ كُلَّ نَفْسٍ ... إِذَا مَا خَفَتْ مِنْ أَمْرِ نَبِيٍّ³⁸

فَقُلْتُ ادْعِي وَأَدْعُ فَإِنَّ أُنْدَى ... لَصَوْتِ أَنْ يَنَادِيَ دَاعِيَانِ³⁹

İkinci beyitte mütekellim sığasının başına gelen emir lâmi da hazfedilmiştir. Ancak bu hazif çirkin görölmüştür.⁴⁰ Kişinin kendine emir vermesi söz konusu olamayacağı için, bu ifade Türkçeye dilek temenni kipiyle tercüme edilir.

³⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 4: 5; İbnu's-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naħv*, 2: 107; el-Hasan b. Ahmed Abdugaffâr, *el-Huccetu'l-kurrâi's-seba'*. thk. Bedruddin Kahveci-Beşir Cuycabî (Beyrut: Dâru'l-Memûn, 1993), 4: 396; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i-râb*, 2: 158; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 283; Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414), 13: 300; Şâtîbî, *el-Makâşidu's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 1: 210.

³⁷ Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-lâmât*, thk. Mâzin el-Mubarek (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 96; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 3: 197; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 210; Zamahşerî, *el-Mufaşşal fi şina'ati'l-i-râb*, 451; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-naħviyyîn*, 2: 432; Meciduddîn Ebu's-Seâdât el-Mubârek b. Muhammed İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, thk. Fethî Ahmed Ali'd-dîn (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1420), 2: 678; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4:253; Şihâbuddîn Ahmed b.Yûsuf b. Ali el-Lebliyy, *Tuhfetu'l-mecdi's-şarîh fi şerhi kitâbi'l-faşîh*, thk. Abdulmelik b. İde es-Sebîti (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1997), 361; Ebu'l-Fedâ İmaduddîn İsmail b. Ali İbn Mahmûd, *el-Kinâş fi fenni'n-naħv ve's-şarf*, thk. Riyad b. Hasan el-Havâm, I-II (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2000), 2: 142-143; Ahmed b. Umer b. Musâid el-Hâzimî, *Fethu'l-Beriyye fi Şerhi nizâmi'l-Ecrûmiyye*, (Mekke: Mektebetu'l-Esedî, 2010), 285-286.

³⁸Pek çok kaynakta zikredilen bu beytin kime ait olduğu hususunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur. *Kitâbu'l-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, adlı eseri tahkik eden Fethî Ahmed, şairinin Hassan b. Sabit, Ebû Tâlib ve şair A'sa'ya ait olduğu hakkında farklı rivayetler olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 1: 623.

³⁹ Sibeveyhin eserinde şahid getirdiği bu beyit şair A'sa'ya aittir. Bkz. Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 887.

⁴⁰ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 211;

5. İsm-i İşarete (هؤلاء) Lâm (ل) Harfinin Hazfedilmesi

Şiirin zarureti sebebiyle aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere, işaret ismi olan هؤلاء kelimesinden lâm harfi (ل) hazfedilir.

تَجَدُّ لَا تَقُلْ هَوْلَاءِ هَذَا ... بَكَى لَمَّا بَكَى أَسْفَاءَ وَعِيًّا

Ferrâ' bu hazfin sebebini, öncesi elif olan vâv'ın sakin olması ve iki sakin harfin yan yana gelmesi şeklinde bilinen kuralla ile izah etmiştir.⁴¹

6. Kelime Sonundaki Bazı Harflerin Hazfedilmesi

Kelimenin sonunda bulunan bazı harflerin şiirin zaruretinden dolayı hazfedilmesi caizdir. Örneğin;

... قَوَاطِنًا مَكَّةَ مِنْ وُرُقِ الْحَمِي

Mısraın sonunda bulunan الحمي kelimesinin aslı الحمام şeklindedir. Kelimenin sonunda bulunan mîm (م) harfi hazfedilerek önce الحما şeklini, daha sonra kafiye için sondaki elifin (ل) yâ (ي) harfine dönüştürülmüştür.⁴³

Aralarında Sîrâfî (ö. 368/979) ve İbn Cinnî'nin de (ö. 392/1002) bulunduğu bir kısım dil alimleri ise bu hazfi şöyle anlatmaktadır: Asılları تَطَنَّتْ ve تَقَضَّتْ olan تَطَنَّتْ ve تَقَضَّتْ fiillerinde yan yana gelen aynı cins harften birinin ي harfine dönüştürülmesinde olduğu gibi⁴⁴, şair burada öncelikle anlam olarak الحمام kelimesini kastetmiştir. Daha sonra kelimedeki zait olan elifi (ل) hazfederek الحمم haline dönüşmüştür. Aynı cins iki harf yan yana geldiği için ikinci م harfi, yâ (ي) harfine dönüştürülmüştür.⁴⁵

Yine burada nida sebebiyle olmaksızın terhîm yapılarak kelimenin sonundaki mîm (م) harfinin hazfedildiğini, daha sonra elifin yâ (ي)

⁴¹ Ebû Hayyân Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbn Hayyân, *el-Muĥîṭ fi't-tefsîr*, thk. Sitkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 1: 223; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 357;

⁴² Recez bahrinde inşa edilmiş bu beyit aşağıda dipnotta gösterilen kaynaklarda şair Accâc'a ait gösterilmiştir.

⁴³ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naĥv*, thk. Fahrüddîn Kabâve (b. y., y. y., 1995), 232; İbnu's-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naĥv*, , 458-459; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 211; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyin b. Abdullah el-Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-binâ ve'l-i'râb*, thk. Abdulilah en-Hehbân (Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 2: 96; İbn Ufûr, *Darâiru'ş-şi'r*, 143.

⁴⁴Sîrâfî, *Şerĥu Kitâbi Sibeveyh*, 1: 211; İbn Cinnî, *el-Ĥaşâiş*, 2: 353.

⁴⁵ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 211.

harfine dönüştürüldüğü görüşü de vardır.⁴⁶ Aşağıdaki ifade de aynı uygulama söz konusu olmuştur.

دُعَاءِ حَمَامَاتٍ يُجَاوِبُهَا حَمِي

Bir başka örnek daha verecek olursak:

عَزَّتِي الْوَشَاحِينَ صَمُوتِ الْخَلْخَلِ

Burada ihtiyaç duyulduğu için الخلخال kelimesindeki elif düşürülmüştür.⁴⁷

7. Tesniye ve Cem-i Müzekker Salimde Nûn'un (ن) Hazfedilmesi

Muzaf olmadıkları halde tesniye ve cem-i müzekker salim isimlerin sonundaki nûn (ن) şiiirin zaruretinden dolayı dahi hazfedilebilirler.⁴⁸

Aşağıdaki beyitte,

أَبْنِي كَلَيْبٍ إِنَّ عَمِّيَ اللَّذَا ... قَتَلَا الْمَلُوكَ وَفَتَكَا الْأَعْلَا

ism-i mevsul olan اللذان kelimesinin manası ancak kendisinden sonra gelen sıla cümlesi ile tamamlandığı için ifadenin uzanmasına neden olmuştur. Bu uzama sebebiyle nûn harfi düşürülür.⁴⁹ Aşağıdaki beyitte ise خطاتان kelimesinin sonundaki nûn zaruret gereği düşürülmüştür.

لَهَا مَتْنَتَانِ خَطَاتَا كَمَا ... أَكَبَّ عَلَى سَاعِدِيهِ النَّمْرُ

Yine أَيْامَ الْهُزَالِ وَالسَّيْنِي ifadesinde geçen السنين kelimesinin sonundaki nûn harfi zarureten dolayı düşürülmüştür.

⁴⁶ Şâtübî, *el-Makâşidu's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 5:457; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 212.

⁴⁷ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 212

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr İbnu'l-Enbârî, *el-Muzekker ve'l-muennes*, thk. Muhammed Abdulhâlik Udeyme I-II (Mısır: Vizâretu'l-Evkâf, 1981), 1: 243; Hâleveyh, *Leyse fi kelâmi'l-'Arab*, 336; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 220; Zamahşerî, *el-Mufaşşal fi şina'ati'l-i'râb*, 183-184; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyye*, 1: 261; Muhammed b. Hasan b. Sibâ' b. es-Sâ'ig, *el-Lemha fi şerhi'l-Melha*, thk. İbrahim b. Sâlim es-Sâ'idî I-II (Medine: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 2004), 2: 783; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1: 146; Muhammed Abdulazîz en-Neccâr, *Ziyâu's-sâlik ilâ Evdâhu'l-Mesâlik I-IV* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 1:149-140.

⁴⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1: 187; Ebu'l-Hasan el-Mucâşâi el-Ahfâş, *Me'âni'l-Kurân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâa I-II (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1990), 1:91; Muhamme b. Yezîd b. Abdulkber el-Muberrred, *el-Muktedâb*, thk. Muhammed Abdulhâlik Uzeyme I-IV (Beyrut: âlemu'l-Kutub, ts.), 4:145-146; İbn Şecerî, *el-Emâlî*, 3:55-57; Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım b. Abdullah el-Murâdî, *Tavdîhu'l-meķâşid ve'l-mesâlik*, thk. Abdurrahman Ali Suleyman I-III (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 421-422; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî' fi şerhi cem'i'l-Cevâmî'*, 1:188.

Kayravânî (ö. 412/1021), isim vermeden bazı dil alimlerinin *تمرة* kelimesinin cemi olan *تمر* gibi olduğunu sanarak *المئبي* kelimesinin de *مائة*'nin cemi olduğunu, *السنين* ve *المئين* kelimelerinin *nûn*'un hazfi üzerine mebni, geri kalan kısmın ise *سئو* ve *مئو* şeklinde isim olmasına cevaz verenlerin yanlışa düştüklerini söylemiştir.⁵⁰ Kayravânî, hazif yapıldıktan sonra ismin sonunun önceki harfi harekeli vâv olarak kalmasının mümkün olamayacağını söyleyerek, bu vâv'ın yâ'ya, dammenin de kesreye dönüştürülerek *المئبي* ve *السئبي* şekillerini aldığını ifade etmiştir.⁵¹

Cem-i müzekker salim isimlerin sonundaki *nûn*lar da aşağıdaki örnekte görüleceği üzere şiirin zaruretinden dolayı hazfedilebilir.⁵²

ولقد يَغْتَنى بها جيرانك المُمسِكُو منك بحبلٍ للوصالِ.

Cem-i müzekker salim isimlerin sonunda bulunan *ن* harfinin kendisinden sonra gelen isme izafe edildiği zaman kural gereği hazfedilmesi gerekir. Ancak, *الضاربون زيداً* örneğinde olduğu gibi belki de isim uzun olduğu için, sondaki *ن* düşürülüp kendisinden sonra gelen isim ise aşağıdaki beyitte olduğu gibi nasb yapılır.

الحافظُ عَوْرَةَ العَشْبيرة لا ... يَأْتِيهِمْ من وَرَائِنَا وَكَفَتْ

Yukarıda geçtiği üzere *nûn* ile nasb yapıldığı gibi *nûnsuz* olarak ta nasb yapılabilir. Bu uygulama daha önce geçen ve aşağıdaki beyitte de görülecek olan *اللذين* kelimesinde yapılan hazfe benzemektedir.⁵³

إِنَّ الَّذِي حَانَتْ بِفَلَجٍ دَمَاؤُهُمْ ... هُمْ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ يَا أُمَّ خَالِدِ

8. عسى Fiilinin Cevabında En (أَنْ) Harfinin Hazfedilmesi

Ümit bildiren *عسى* fiilinin cevabında gelen "أَنْ"nin hazfedilmemesi *عَسَى زَيْدٌ يَقَوْمُ* cümlesinde ve *عَسَى* fiilinin cevabında gelen "أَنْ"nin hazfedilmemesi *عَسَى زَيْدٌ يَقَوْمُ* cümlesinde ve

⁵⁰ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 222.

⁵¹ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 222.

⁵² Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḥv*, 236.

⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 41-42; Muberrred, *el-Muktedâb*, 4:145; Sîrâfî, *Şerhu ebyâti Sîbeveyh*, 1: 142; İbn Cinnî, *Sırru şmâ'ati'l-i-râb*, 2: 191; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 252; Şâtûbî, *el-Makâşidu'ş-şâfiyye fi şerhi'l-ḥulâsatu'l-Kâfiyye*, 4: 44; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî' fi şerhi cem 'il-Cevâmî'*, 1:191.

aşağıda zikredilen beyitte görüleceği şiirin zaruretinden dolayı üzere hazfedilebilir.⁵⁴

عَسَى الْهَمُّ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ ... يَكُونُ وَرَأَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ

Bu örnekte görüldüğü üzere 'n'in hazfedilmemesi asıldır. Ancak şair burada 'عسى'yi لعل kelimesine benzetmiştir. Zira, لَعْلٌ زِيداً يَقُومُ denildiği gibi, عَسَى زيد يَقُومُ şeklinde de ifade edilir.

Aynı şekilde 'n harfi şiirde zaruret durumunda يوشك fiilinden sonra da aşağıdaki örnekte görüleceği üzere hazfedilebilir.⁵⁵

يُوشِكُ مَنْ فَرَّ مِنْ مَنِيَّتِهِ ... فِي بَعْضِ غَرَائِئِهِ يُوَأْفِقُهَا

9. Cem-i Mükesserde Yâ (ي) Harfinin Hazfedilmesi

Aslında yazılması ve söylenmesi gerektiği halde şiirin zaruretinden dolayı فعاعيل vezni üzere gelen çoğul isimlerde yâ (ي) harfi hazfedilir. Örneğin müfredi دَامُوسِ قَنَادِيلِ, دَامُوسِ قَنَادِيلِ olan kelimelerin çoğulu دواميس قناديل, دواميس قناديل şiirin zaruretinden dolayı دَوَامِيس ve قَنَادِيلِ şekline ي harfi hazfedilir.⁵⁶ Örneğin aşağıda geçen şiirde;

قَدَ قَرَّبْتُ سَادَاتِهَا الرَّوَائِسَا ... وَالْبَكَرَاتِ الْفَسَجِ الْعَطَامِيسَا

zarurettten dolayı 'ي'lar hazfedilmiştir. Asıl kural gereğince الْعَطْمُوسِ kelimesinin çoğulu الْعَطَامِيسِ ve رَائِسَة (Hızlı deve) kelimesinin çoğulu رَائِسَاتِ şekline ي harfi hazfedilmeksizin söylenmesi gerekmektedir.⁵⁷

10. Mankûs İsimde Yâ (ي) Harfinin Hazfedilmesi

Menkus isimlerin sonundaki yâ (ي) harfi قاضٍ ve جوارٍ örneklerinde görüldüğü üzere nekre durumunda tenvin ile birlikte hazfedilebilir.

⁵⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 3: 378-379; Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Lema'u fi'l-'Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.), 144; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 223-224; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 1: 483; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4: 379; İbn Mahmûd, *el-Kinâş fi fenni'n-naḥv ve's-şarf*, 2: 47.

⁵⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 160; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 224; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik* 1: 297-300; Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm, *Şerhu şuzûri'z-zeheb*, thk. Abdulkanî ed-Dakar (Suriye: eş-Şeriketu'l-Muttehide, ts.), 348-353; Abdullah b. Abdurrahman İbn Ukeyl, *Şerhu İbn 'Ukeyl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1: 332-333.

⁵⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 444-445; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 2: 64; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 225; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî' fi şerhi cem 'i'l-Cevâmî'*, 3: 283.

⁵⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 444-445; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 4: 188; İbn Cinnî, *Sırru şmâ'ati'l-i'râb*, 2: 395; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 2: 64; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 225; Ebu'l-Hasan Ali b. Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭu'l-a'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî I-XI (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 10:12; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 1:371, 2:160; İbn Ufûr, *Darâiru's-şi'r*, 130.

Şair aşağıda geçen beyitte görüleceği üzere, şiirde bu ikisinin birlikte hazfedilmesinin asıl olduğu vehmine kapılmıştır.

كَنَواحِ ريشِ حمامةٍ نُجْدِيَّةٍ ... وَمَسَخَتْ بِاللَّتَيْنِ عَصْفَ الإئْمِدِ

Birinci mısranın başında bulunan نواح kelimesinde yâ hazfedilmiş⁵⁸ ve tenvin getirilmemiştir. Bu ifadenin şu şöyle söylenmesi lazımdı: كنواحي ريش حمامة Çünkü kelime muzaf durumunda olduğunda sonuna tenvin almaz. Benzer bir örnekte ise şair aşağıda geçen şiirde sondaki yâ harfini lam-ı tarif bulunduğu halde hazfetmiştir.⁵⁹

فَطِرْتُ بِمُنْصَلِي فِي يَعْمَلَاتٍ ... دَوَامِي الأَيْدِ يَخْبِطُنَ السَّرِيخَا

Şair ikinci mısradaki الأيدي kelimesini الأيدي anlamında kullanmıştır. Hazfedilen yâ yerine lam-ı tarifi gelmesi gerektiği yanlına düşmüş ve beyitte geçtiği hal üzere olduğu gibi bırakmıştır. Bu şekilde kullanım ve yapılan uygulama aşağıdaki beyitte de görülmektedir.⁶⁰

وأخو العَوَانِ مَتَى يَتَنَأَ يَصْرْمَنَهُ ... وَيَعْدُنُ أَعْدَاءَ بُعَيْدٍ وَدَادِ

11. Nakıs Fiilde (ي) Harfinin Hazfedilmesi

Lamu'l-fiili yâ olan fiilin sonunda bu harfinin kendisinden önceki kesre hareketin delaleti sebebiyle şairin şu beytinde görüleceği üzere hazfi caizdir.

لَيْسَ تَخْفَى أَسَارَتِي قَدْرَ يَوْمٍ ... وَلَقَدْ تُخْفِ شَيْمَتِي إِعْسَارِي

⁵⁸ Mankûs isimlerin sonuna ziyade yapmak, Şair için şiirde caiz olan hususlardandır. Örneğin aslı (فوه) olan فَمْ kelimesini فَمْ şeklinde şeddeli okumak gibi. Şairler şiirlerinde mankûs isimlerin sonuna hazfedilen harfin yerine ziyade yapmaktadır. Şairler bu ziyadeyi hazfettikleri harften bedel olarak yaptıklarını düşünmektedirler. Ancak bu ziyade aşağıdaki beyitte görüleceği üzere hazfedilen harf sebebiyle değil şiir zaruretinden dolayı olmaktadır.

يا لَيْتَهَا قَدْ خَرَجَتْ مِنْ فَمِهِ
رِيحٌ تَنَالُ الأَنْفَ قَبْلَ شَمِهِ

Bakınız, Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 339-340; İbn Şecerî, *el-Emâlî*, 2: 229; İbn Cevzî, Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Taḳvîmu'l-lisân*, thk. Abdulaziz Matar (Beirut: Dâru'l-Maârif, 2006), 145; İbn Usfûr, *el-Mumetti 'i'l-kebîr fi't-taḣrîf, 'ş- şî'r*, 259; Selahuddin Halil b. Eybekb. Abdullah Safedî, *Taḣḣîhu't-taḣḣîf ve tahrîru't-tahrîf*, thk. es-Seyyid eş-Şerkâvî (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1987), 1: 408.

⁵⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḣv*, 231; İbnu's-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naḣv*, 3. 456; Sîrâfî, *Şerḣu Kitâbi Sibeveyh*, 1: 216; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 232; İbn Usfûr, *Ḏarâiru'ş- şî'r*, 120; Şâtûbî, *el-Makâşîdu'ş-şâfiyye fi şerḣi'l-ḣulâsatu'l-Kâfiyye*, 2:152-153.

Sîrâfî, *Şerḣu ebyâti Sibeveyh*, 1:46-47; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 233; Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-binâ ve'l-i'râb*, 2: 100; Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, 5: 520.

İkinci mısradaki تُخْفِ kelimesinin sonundaki yâ harfi hazfedilmiş fâ harfinin sonundaki kesre harekesi buna delil teşkil etmiştir.⁶¹

12. Nûnu Vikayenin (ـن) Hazfedilmesi

Cem-i müennes sığaları hariç, muzari fiilin sonu nûn ile biten (Efâl-i Hamse) ve ref alameti olarak görülen sığalarının sonunda bulunan nûn'ların kendilerinden sonra nûn'u vikaye gelmesi sebebiyle (yan yana aynı cins iki harf geldiği için) gerek sözde gerekse şiirde hazfedilmesi caizdir.⁶² Cümlede olan hazfe القوم يضربوني ويأمروني örneğini verebiliriz. Bu sözün asıl kullanımı القوم يضربونني ويأمرونني şeklinde olup iki nûn yan yana geldiği için fiilin sonundaki ref alameti olan nûn tahfif için düşürülmüştür. Bu kurala şiirden örnek verecek olursak:

تَرَاهُ كَالنَّعْمِ يُعَلُّ مِسْكَاً ... يَسُوءُ الْفَالِيَاتِ إِذَا فَلَيْنِي

ikinci mısran sonundaki إِذَا فَلَيْنِي ifadesinin kural gereği aslında إِذَا فَلَيْنِي şeklinde olması gerekmektedir. Birinci nûn ref alameti, ikinci nûn ise meful olan mütekellim yâ'sı ile gelen nûn'u vikayedir.

Bir başka örnek verecek olursak:

أَبِالموتِ الذِي لَأبْدُ أَيَّ ... مُلاقٍ لا أَباكِ تُخَوِّفِينِي

ikinci mısran sonunda bulunan تُخَوِّفِينِي fiilinde iki nûn'dan biri yukarıda geçen kural gereği hazfedilmiştir.⁶³

Bazı nahiv alimleri yanılarak bu hazfin kelimada da caiz olacağını ve bazı kıraat alimlerinin "قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْدُو" ayetindeki تَأْمُرُونِي ifadesindeki yan yana gelen iki nûn'dan birinin tahfif için hazfedilmesini delil getirmişlerdir. Oysa kıraat alimlerinin çoğu nûnları şeddeli ve idğamlı okumuşlardır. Tercih edilen görüş te budur⁶⁵

⁶¹ İbnu'l-Enbârî, *el-İzâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ'*, 1: 264; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 329-330; Suhârî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*. 1: 200; İbn Usfûr, *Darâiru's-şi'r*, 121.

⁶² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 520; Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*, 221; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 318; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 8: 252, 12: 617; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bed' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 10;

⁶³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 520; Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*, 221; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 319; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 8: 252, 12: 617; İbn Âdil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, 2: 530; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâid (Şerhu't-Teshîl)*, 1: 497.

⁶⁴ Zümer, 39/64.

⁶⁵ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 320; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12: 616; İbn Âdil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, 2: 530.

Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere bir mana için kelimeye eklenen bazı harflerin, zaruret nedeniyle şiirde hazfedilmesi caizdir.⁶⁶

قَدْنِي مِنْ نَصْرِ الْخُبَيْبِ قَدِي

Şiirde zikredilen aslında قَدْنِي şeklinde olması gereken ifadede, normalde sakın olan dâl harfine hazfedilen nûn'nun kesresi verildiği için mana korunmuş ve vezni sağlamak için nûn harfi hazfedilmiştir.

Bir başka şiirde ise;

كَمْئِيَّةٌ جَابِرٌ إِذْ قَالَ لَيْتِي ... أَصَادِفُهُ وَأَقْفُدُ بَعْضَ مَالِي

şair لَيْتِي manasını kastettiği halde Arapların إِنَّ ve لَيْت kelimelerinde لَيْتِي ve لَيْتِي şeklinde kullanımlarına uygun olarak beyitteki لَيْت kelimesini de bu kelimelere benzetmiş, bitişmesi gereken zait nûn harfini hazfetmiştir.⁶⁷

13. Cümlede İrapın Hazfedilmesi

İhtiyaç duyulduğunda irap bazı nahiv alimlerine göre hazfedilebilir. Bu görüş alimlerin çoğuna göre gerek nesir gerekse şiirde olsun caiz değildir.⁶⁸ Hazfe cevaz verenler aşağıdaki şiiri görüşlerine delil getirmişlerdir.

فَالْيَوْمَ أَشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحَقِّبٍ ... إِثْمًا مِنَ اللَّهِ وَلَا وَاغِلَ

Merfu muzari olan birinci mısradaki أَشْرَب fiilinden irap düşürülmüştür. Ancak burada hareketler üzerinde yapılan hazif iraptan ötürü değil,

⁶⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2: 370-371; Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 630-631; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 284; Zamahşerî, *el-Mufaşşal fi şina'ati'l-i'râb*, 177; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 2: 253; İbn Uşfûr, *Darâiru'ş-şi'r*, 113; Bedruddîn Muhammed İbnu Cemaluddîn İbn Mâlik, *Şerhu İbn Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Seved, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 44-46; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik* 1: 126; Cevziyye, *İrşâdu's-sâlik ilâ halli Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1: 128; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî 'fi şerhi cem 'i'l-Cevâmî*, 1: 255-256; Neccâr, *Ziyâu's-sâlik ilâ Evdâhu'l-Mesâlik*

⁶⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2: 370-371; Rummânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, 630-631; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 285; İbn Ukeyl, *Şerhu İbn Ukeyl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1: 110-111; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 1:102; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî 'fi şerhi cem 'i'l-Cevâmî*, 1: 255;

⁶⁸ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 225; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bed' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 696; İbn Uşfûr, *Darâiru'ş-şi'r*, 93-94; Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z -zeheb*, thk. Abdulkanî ed-Dakar (Suriye: eş-Şeriketu'l-Muttehîde, ts.), 277-278; Şemsuddîn Muhammed b. Abdulmunim el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûri'z -zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî I-II (Medine: Imâdetu Bahsî'l-İlmî, 2004), 1: 399; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî 'fi şerhi cem 'i'l-Cevâmî*, 1:216.

ağırlık sebebiyle yapılan haziften dolaydır. Bu görüşü kabul etmeyen kimse şiirde geçen فاشربْ فالیوم ifadenin kişinin kendisine yönelik emir olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Şu şiiri buna delil olarak getirmiştir.

إذا عَوْجَجْنَ قَلْتُ صَاحِبُ قَوْمٍ ... بِالذَّوِّ أَمْثَالِ السَّفِينِ الْعَوْمِ

14. Terhîm Sonucu Kelime Sonunda Bulunan Hâ (هـ) Harfinin Hazfedilmesi

Sonu tâ-i merbuta ile biten isimler terhîm ve vakfe durumunda hâ (هـ) harfine dönüşür. Terhîm, vakfe ve vasl yapıldığında kelime sonundaki hâ (هـ) harfinin hazfedilmesi caizdir. Bu uygulama; öncelikle Arapların terhîm yaparken ismin sonundaki hâ (هـ) harfini düşürmesi, ikinci aşamada düşürdüğü ismin üzerinde vakfe yapması, son olarak da düşürülen harfin harekesini öncesindeki harfe taşınması şeklinde olmaktadır. Ancak şair için bu harekeyi taşımamak caizdir. Bu durumda şair vakfeyi vasıl gibi yapar.⁷⁰ Aşağıdaki şiirde olduğu gibi.

وكادت فزارة تشقى بنا ... فأولى فزارة أولى فزارا

Bu beyitte şair ikinci mısranın sonundaki فزارة kelimesinde vakfe yapmıştır. Bu vakfe sebebiyle kelimenin sonundaki هـ harfi önce hâ (هـ) harfine dönüştürülmüş daha sonra da hazfedilmiştir. Şair vakfe yaptığında hazif yaparak vakfe yapmış, fetha hareke ile işbâ (dolgu) yapınca elif itlak için getirilmiştir. Bir başka şiirde ise şöyle geçmektedir:

قفى قبل التفرق يا ضباعا

Burada mısra sonundaki ضباع kelimesiyle ضباعة kastedilmiştir. Yukarıdaki uygulama burada da gerçekleşmiştir. Bu durumda tercih edilen görüş, bu şekilde vakfe yapıldığında mahzûf olan hâ yerine fetha getirilmesi harekeyi beyan içindir.⁷¹

15. Şart Cümlesinin Cevabında Gelen Fâ (ف) Harfinin Hazfedilmesi

⁶⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 204; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3: 97; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 226.

⁷⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2:242-243; İbnu's-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 1: 362; Rummânî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyh*, 259-260; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 230-231; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 1: 419; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-Fevâid (Şerḥu't-Teshîl)*, 7: 665; Şâtübî, *el-Makâşîdu'ş-şâfiyye fi şerḥi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 5:445-447.

⁷¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2:242-243; İbnu's-Sirâc, *el-Uşûl fi'n-naḥv*, 1:362; Rummânî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyh*, 259-260; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 230-231; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 1: 419; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-Fevâid (Şerḥu't-Teshîl)*, 7: 665; Şâtübî, *el-Makâşîdu'ş-şâfiyye fi şerḥi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 5:445-447.

Şart cümlesinin cevabında gelmesi gereken fâ (ب) Sibeveyh'in şiirinde olduğu gibi zaruretten dolayı hazfedilebilir.

مَنْ يَفْعَلُ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرُهَا ... وَالثَّرُّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ

Şiirde cevap cümlesi فَاَللَّهُ يَشْكُرُهَا şeklinde başında ف harfi almış olarak gelmeliydi. Zira cevap cümlesi ya fiil cümlesi olarak ف harfi olmaksızın ya da başında ف almış olarak gelir. Bu beyitte zorunluluk sebebiyle ف hazfedilmiştir.⁷²

Bir başka şiirde ise şöyle geçmektedir:

وَإِنِّي مَتَّى أَشْرَفْتُ عَلَى الْجَانِبِ الَّذِي ... بِهِ أَنْتَ مِنْ بَيْنِ الْجَوَانِبِ نَاطِرٌ

Ebu Abbas'a göre burada ف harfi hazfedilmiştir. Sibeveyh'in cümlelerin takdim ve tehir yapılmış olarak وَاِنِّي نَاطِرٌ مَتَّى أَشْرَفْتُ şeklinde olduğu görüşü; Ebu Abbas'a göre, cevap cümlesi yerinde olduğu ve takdim amacı güdümediği için zayıftır. Benzer bir örnekte aşağıdaki beyitte geçmektedir.

يَا أَقْرَعُ بَنَ حَابِسٍ يَا أَقْرَعُ ... إِنَّكَ إِنْ يُصْرَعُ أَخُوكَ تُصْرَعُ

Bu beyitte de ب hazfedilmiş ve Sibeveyh ifadenin yukarıdaki gibi takdim ve tehir yapılmış olarak إِنْكَ تُصْرَعُ إِنْ يُصْرَعُ أَخُوكَ şeklinde olduğu görüşündedir.⁷³

16. Kelimesinin Sonundaki Mâ (ما) Harfinin Hazfedilmesi

Şiirin zaruretinden dolayı إِنْ ve مَا harflerinin yan yana gelmesiyle İMA olan harfin مَ'sı hazfedilebilir. Bu durumda إِنْ olarak kalan harf, İMA manasını taşır. Örneğin aşağıdaki şiirde bu hazif açıkça görülmektedir.

لَقَدْ كَذَّبْتَكَ نَفْسُكَ فَكَذَّبْنَا ... فَإِنْ جَزَعًا وَإِنْ إِجْمَالَ صَبْرٍ

Şair ikinci mısrayı إِمَّا جَزَعًا وَإِمَّا إِجْمَالَ صَبْرٍ manasında kullanmıştır. Burada مَا harfi hazfedilmiş geride kalan إِنْ ise onun manasını hazif yokmuş gibi üzerinde taşımıştır. Bu uygulama şiir haricinde caiz görülmemiştir. Şair

⁷² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3: 64-66; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 249; İbnu's- Sâ'ig, *el-Lemha fi şerhi'l-Melha*, thk. 2: 787, 884;

⁷³ Muberrred, *el-Muktedâb*, 2:72; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 250; İbn Usfûr, *Darâiru's- şî'r*, 27; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kutubî, *el-Hidâye ilâ Bulûğ'i'n-Nihâye fi İlmi Meânî*, thk. eş-Şâhidu'l-Bûşeyhî (B.A.E., Câmîatu's-Şârika, 2008), 2:109; ; Ukberî, *el-Lubâb fi İleli'l-binâ ve'l-i'râb*, 2: 59;

ise bunu uygulamaya mecbur kalmıştır. Sibeveyh de aşağıdaki şiiri delil getirmiştir.

سَقَّتْهُ الرِّوَاعِدُ مِنْ صَيِّفٍ ... وَإِنْ مِنْ خَرِيفٍ فَلَنْ يَعْدَمَا

Sibeveyh, mısra başında bulunan **إِنْ** harfinin **إِما** manasına olduğu görüşündedir.⁷⁴

17. Tâ-nın (ة) Hazfedilmesi

Müzekkerlik manasından kurtulmak veya dönüştürülerek gelmiş olsa da ismin veya fiilin sonunda bulunan vakfe yapıldığında **هـ** şeklini alan **ة** veya **ث** harflerinin, lafzen bulunması gerektiği halde zaruret durumunda hazifi caizdir. Aşağıdaki şiirde olduğu gibi;

فلا مُزْنَةٌ وَدَقْتُ وَدَقَّهَا ... وَلَا أَرْضَ أَبْقَلٍ إِيقَالِهَا

İkinci mısradaki geçen **أَبْقَل** fiilinden müennes alameti olan **ث** hazfedilmiştir. Oysa kurala uygun olan **أَبْقَل** fiilinin sonuna müennes alameti olan **ث** harfinin bitişerek **إِيقَالِهَا** şeklinde gelmesi idi. Ancak bu caizdir. Çünkü **الأرض** ve **المهاد** birdir. Burada **المهاد** kelimesinin müzekker oluşuna karşılıktır.⁷⁵

Bir grup dil alimi **الأرض** kelimesinin üzerinde müennes alameti bulunmadığı için müzekkere benzemesinden dolayı bu hazifin caiz olduğu görüşündedir.

Bazıları yukarıda geçen şiiri aşağıdaki şekilde okumuşlardır.

... وَلَا أَرْضَ أَبْقَلْتِ أَبْقَالِهَا

Bu mısradaki fiilin sonundaki **ت** harfinin sükûnu kendisinden sonra gelen hemzenin kesresi ile değiştirilmiş, daha sonra da hazfedilmiştir.

İsmin sonunda müenneslik alametinin hazifine örnek verecek olursak şairin şu beytinde

لَهُ الْوَيْلُ إِنْ أَمْسَى وَلَا أُمَّ عَامِرٍ ... قَرِيبٌ وَلَا الْبَسْبَاسَةَ ابْنَةُ يَعْمُرَا

قَرِيبَةَ kelimesinin sonundaki **ة** harfi hazif olabilecek bir durumda değilken dahi düşmüştür ve mana **عَامِرٌ قَرِيبُهُ** şeklinde

⁷⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1: 266; Muhammed b. Abdullah b. el-Abbâs Ebu'l-Hasan, *'İlelu'n-naħv*, thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 77-78; Sîrâfi, *Şerhu ebyâti Sibeveyh*, 1: 143; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 253; Suhârî, *el-İbâne fi'l-luğati'l-'Arabiyye*, 3: 605; Şâtübî, *el-Makâşidu'ş-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 5:130.

⁷⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2: 45; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 254-255; Ali b. Muhammed b. Îsâ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1: 400-401.

olmuştur. Bu durumda **فُعَلٍ** şeklinde gelen vezin **فُعَلٍ** manasına kullanıldığı için müzekker vezin üzere getirmiştir.⁷⁶

18. Tahzîr İfadesinde Kullanılan Vâv (و) Harfinin Hazfedilmesi

Tahzîr cümlesi olarak kullanılan **وَزَيْدًا** örneğinde olduğu gibi cümlenin aslında var olan vâv harfinin şiirde şair için hazifi caizdir. Aslında sözde bu hazif **وَزَيْدًا** ve **رَأْسَكَ الْجِدَارَ** örneklerinde olduğu üzere caiz değildir. Çünkü matuf olarak gelen ikinci kelime "وَزَيْدًا" birinci fiil sebebiyle değil zikredilmeyen ikinci bir fiil nedeniyle nasb edilmiştir. Bu durumda sanki fiil fiile atfedilmiş gibi olur. Nahiv alimleri aşağıdaki beyitte olduğu gibi şiirde bu vâv harfinin hazifine cevaz vermişlerdir.⁷⁷

فَيَاكَ يَاكَ الْمَرْءَ فَإِنَّهُ ... إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ

Bazı nahiv alimleri bu beyitte tekrarlanan **يَاكَ** kelimesinin hazfedilen vâv harfinden bedel olduğunu düşünerek cevaz vermişlerdir. Bir grup dil alimi ise birinci mısradaki **المرء** kelimesinin **أن تماري** anlamında kabul ederek mısraın anlamını **إياك من أجل أن تماري** olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁸

II. Hazfedilmesi Gereken Harfin Hazfedilmemesi

زَيْدًا örneğinde olduğu gibi Cem-i müzekker salimin mamulü açık isim olabilmektedir. Cümlede **زيد** yerine şayet zamir kullanılacak olursa, zamir amili olan **الضَّارِبُونَ** kelimesinden ayrılamaz ve ona bitişirilir. Bu durumda cem-i müzekker ism-i fail sığasının sonundaki nûn (ن) harfi izafet sebebiyle düşürülebilir. İfade **هُؤْلَاءِ الضَّارِبُونَ** şekline dönüşür. Ancak şiirde bu nûn harfinin vezin sebebiyle düşürülmemesi caizdir. Bu durumda örneğimiz **هُؤْلَاءِ الضَّارِبُونَ** şeklinde olur.⁷⁹

⁷⁶ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 255-256; Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa Dervîş, *Îrâbu'l-Kurân ve Beyânüh*, (Beyrut: Dâru'l-Yemâme, 1415), 3:371-372.

⁷⁷ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 187; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 335; Aynî, *el-Makâşidu'n-naḥviyye fi şerḥi şevâhidi şuruḥi'l-Elfiyye*, 4:784; Fâdıl Sâlih es-Sâmîrrâî, *Ma'âni'n-naḥv*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 102-103.

⁷⁸ Muberrred, *el-Muktedab*, 3: 213; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 335; Ukberî, *el-Lubâb fi 'Îleli'l-binâ ve'l-i'râb*, 1: 463; Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2: 344.

⁷⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḥv*, 283; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 187; Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 214-215; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bed' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 654. İbn Usfûr, *Darâiru'ş-şi'r*, 27; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-Fevâid (Şerḥu't-Teshîl)*, 6: 752.

Söz konusu durum aşağıdaki beyitte de görülmektedir:

هم القائلون الخَيْرَ والأمْرُونَهُ ... إذا ما خَشُوا من مُحدث الأمرِ مُعْظَمًا

Burada kural gereği *الأمْرُونَهُ* ifadesi *الأمروه* şeklinde olmalıydı. Ancak, zaruret sebebiyle bu değişim gerçekleşmemiştir.

III. Zarureten Dolayı Hazfedilenin Geri Getirilmesi

Yukarıda maddeler halinde şiirde daha çok hazfedilen kelimelere değinildi ve bunlarla ilgili örnekler verildi. Bu başlık altında ise normal kullanımda hazfedilen bir kelimenin, şiir zarureti sebebiyle hazfedilmeksizin kullanılması söz konusudur.

İfade içinde *عَدُو* kelimesinin sonundaki *و* harfi hazfedilerek *كَانَ ذَلِكَ عَدِي* örneğinde olduğu gibi hazfedilmiş olarak kullanılır. Şiirin zaruretinden sebebiyle aslı *عَدُو* olan *عَدِي* kelimesinin hazfedilmiş *و*, tekrar getirilerek şairin aşağıda zikredilen beytinde olduğu gibi kullanılabilir.

ومن الناس إلا كالديار وأهلها ... بها يومَ حَلُّوها وغدواً بلاقع

Bu beyitte şair mecbur kaldığı için *عَدِي* şeklinde kullanılan kelimenin hazfedilen *و* 'nı geri getirmek suretiyle kullanmıştır.⁸⁰

IV. Hazfedilenin Yerine Başka Bir Harfin Getirilmesi

Kufe ekolüne mensup dil alimleri, aşağıdaki örnekte görüleceği üzere şiir zaruretinden dolayı hazif ve karşılığında başka bir harf getirmek suretiyle tağyiri caiz görmüşlerdir.⁸¹

فلم أرَ مثلها خُباسةً واحدٍ ... وَنَهْنَهْتُ نفسي بعد ما كدتُ أفعَلُهُ

Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre şairin beyitte *أفعَلُهُ* manasını kastetmiş, bu sebeple elifi hazfetmiştir. Yapılan hazfe delalet etmesi için de elifin cinsinden olan lâm harfini fetha yapmıştır.⁸²

⁸⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 4: 437; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 358; Yemân b. Ebi'l-Yemân el-Bendenî Ebû Bişr, *et-Takfiyye fi'l-luğa*, Halil İbrâhîm el-Atıyye (Irak: Vizâretu'l-Evkâf, 1976), 678; Muberrred, *el-Muktedâb*, 2: 238-239; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed el-Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 4:415; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 265; İbn Şecerî, *el-Emâlî*, 2:229; İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'l-bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, 2: 661; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3: 465; İsterâbâdî, *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib ma'a şerhi şevâhidih*, 4: 449.

⁸¹ Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 285; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyye*, 3: 559.

⁸² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1: 307; Kayravânî, *Mâ yecûzu li's-şâ'ir*, 286; Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-naħıyyîn*, 2: 458; İbn Usfûr, *Darâiru's-şi'r*, 151; Şâtıbî, *el-Makâşidu's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 6: 92; Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâid (Şerhu't-Teshîl)*, 8: 258;

Bu görüş başka dil alimleri tarafından fasit kabul edilmiştir. Çünkü fethanın hem *هَاء* harfi üzerinde hem de *أَفْعُلْهَا* kelimesindeki elif (ل) harfinin üzerinde olması gerekir. Elifin düşürülüp delil olarak da lâm (ل) harfine gereksiz bir hareke ilave edilmesi hayal ürünüdür. Zira burada lâm harfi gizli bir *أَنْ* sebebiyle mansubtur. Ancak hareketin hazifi ile ilgili bu uygulama Sibeveyh'in şu beytinde olduğu gibi sondan bir önceki harf sakin olduğunda caiz olur. Bu durumda hâ'nın hareketi kendisinden önceki harfe verilir.⁸³

عَجِبْتُ وَالذَّهْرُ كَثِيرٌ عَجْبُهُ ... مِنْ عَنَزِيٍّ سَبَّيٍّ لَمْ أَضْرِبْهُ

Asıl olan *لَمْ أَضْرِبْ* şeklinde olmasıydı. Sondaki zamirin hareketi kendinden önceki sakin *ب* harfine verilmiş, daha sonra kendisi sakin kılınmıştır.

Sibeveyh'in bu beyitteki kullanımını bazı dil alimleri şairlerin bunu çoğu zaman yaptıklarını sanarak saki o *أَفْعُلْهُ أَنْ* şeklinde söylemiş gibi yorumlamışlardır.⁸⁴

Ancak bu görüş ileri gelen dil alimleri nezdinde galat kabul edilmiştir. Şöyle ki *كَادَ* mukarebe fiillerinden olduğu için haberinin başına şiirin zarureti hariç *ان* gelmez. Zira ayette de bu durum *مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ* " "من بعد ما كاد يزيع قلوب" açıkça görüldüğü halde olmayan şey nasıl hazfedilir ve nasıl amel eder? Şiir haricinde hazfedilmez ki sıradan bir söz için nasıl delil olsun? Nitekim şair şu beytinde;

أَلَا أَيُّهَا الرَّاجِرِي أَحْضَرَ الْوَعَى ... وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ أَنْتَ مُخْلِدي

birinci mısradaki *أَنْ أَحْضَرَ* manasını kastetmiş ancak ikinci beyitteki *اللذات* ifadesi delalet ettiği için birinci beyitteki *أَنْ* harfini hazfetmiştir. Bazı nahiv alimleri ise bu hazifin sadece ref durumunda caiz olduğu görüşündedir. Onlara göre *ان* hazfedilirse fiil ref olur.⁸⁵

Sonuç

⁸³ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 286; Enbârî, *el-Înşâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn*, 2: 458; İbn Ufûr, *Ḍarâiru'ş-şi'r*, 151; İbn Malik, *Şerḥu'l-Kâfiyye*, 3: 559; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerḥi Teshîli'l-Fevâid (Şerḥu't-Teshîl)*, 8: 258; Şâtûbî, *el-Makâşîdu'ş-şâfiyye fi şerḥi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*, 6: 92.

⁸⁴ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 286; İbn Yaîş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, 5: 214.

⁸⁵ Kayravânî, *Mâ yecûzu li'ş-şâ'ir*, 286;

Arapçanın grameri üzerine çalışma yapanlar nahiv kurallarının şiirin beyitleri içinde birtakım istisnalara tabi tutularak kullanıldığını çok sık şekilde görmektedir. Özellikle de klasik şiirlerde bu oldukça yaygın bir durumdur. Şayet bu istisnalar bilinmezse okuyucu tarafından şiirin yanlış yazıldığı ya da anlaşılmasını sorunu ortaya çıkmaktadır. İşte bu makalemizde şiirin zaruretinden kaynaklanan bu istisna kullanımları ele aldıktan sonra şu tespitleri yapabiliriz:

Makalede de görüleceği üzere şiirde yapılan hazif oldukça fazla yer tutmaktadır.

Şiirin zaruretinden dolayı şairin yaptığı hazifler sadece bir kelime çeşidini kapsamamaktadır. Bunların bazen isim, bazen fiil, bazen de harfler üzerinde olduğu görülmektedir.

Şiirin zarureti, şairi nahiv kurallarının uygulanması noktasında elini rahatlatmaktadır.

Hazifler hususunda tamamı üzerinde alimlerin ortak bir kabulünün olmadığı görülmektedir.

Her ne kadar şiirin zaruretinden kaynaklanan hazif konusunda müstakil eserler yazılmamış olsa da şiirin zaruretlerini ele alan müstakil eserlerin yazılması konunun önemini gözlerimizin önüne sermektedir.

Hiçbir hazif gelişi güzel değil bir karineye binaen yapılmaktadır.

Yapılan hazifler anlama değil, sadece lafza ait olup anlamı bozmamaktadır.

Arapça şiir okumaya istekli olanların, bu ön bilgiyi aldıktan sonra okumaları onlar için zaman kaybının önüne geçer.

Bu tespitler ışığında makalenin bu alanda araştırma yapacak olanlara katkı sunacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

Fârisî, Ebû Ali Abdugaffâr, el-Hasan b. Ahmed. *el-Hucetu'l-kurrâi's-seba'*: thk. Bedruddin Kahveci-Beşîr Cuycabî. Beyrut: Dâru'l-Memûn, 1993.

Abdultevvâb, Ramazan. *Buḥûş ve makâlât fi'l-luğa*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1995.

Ahfâş, Ebu'l-Hasan el-Mucâşâi. *Me'âni'l-Kurân*, thk. Hudâ Mahmûd Karâa. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1990.

Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed. *el-Makâşidu'n-naḥviyye fi -şerhi şevâhidi şuruhi'l-Elfiyye*, thk. Ali Muhammed Fâhir- Ahmed Muhammed Tevfik. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.

Cevcerî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdulmunim. *Şerhu Şuzûri'z -zeheb*, thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî. Medine: Imâdetu Bahsi'l-İlmî, 2004.

Cevziyye, Burhanuddîn İbrahim b. Muhammed b. Kayyîm. *İrşâdu's-sâlik ilâ halli Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed b. Avvad. Riyad: Evdâu's-Selef, 1954.

Dervîş, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa. *İrâbu'l-Kurân ve Beyânuh*. Beyrut: Dâru'l-Yemâme, 1415.

Durmuş, İsmail. "Hazif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 122-124. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Durusteveyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Cafer. *Taşhîhu'l-faşîh ve şerhuhu*. thk. Muhammed el-Bedevî el-Mahtûr. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1998.

Ebû Bişr, Yemân b. Ebi'l-Yemân el-Bendenîcî. *et-Takfiyye fi'l-luğa*, Halil İbrâhîm el-Atıyye. Irak: Vizâretu'l-Evkâf, 1976.

Ebu'l-Hasan, Muhammed b. Abdullah b. el-Abbâs. *İlelu'n-naḥv*, thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: Mektebetu'r-Rüsd, 1999.

Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah. *el-İnşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîn*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2003.

Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa. *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Fârisî, Ebû Alî. *el-Mesâilu'l-Başriyyât*. thk. Muhammed eş-Şâtir Ahmed Muhammed. Matbaatu'l-Medenî, 1985.

Fârisî, Ebû Alî. *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*. thk. Hasan Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Menâr, 1987.

Fârisî, Hasan b. Ahmed b. el-Gaffâr Ebû Ali. *et-Talîka alâ Kitâbi Sibeveyh*, thk. Avvâd b. Hamd el-Kûzî. Beyrut: 1990.

Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî- İbrahim es-Sâmiâî. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-cumel fi'n-naḥv*, thk. Fahriddîn Kabâve. b. y., y. y., 1995.

Ferrâ; Ebû Zekeriyya b. Yahya b. Ziyad. *Meânî'l-Kurân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati-Muhammed Ali en-Neccar. Mısır: y.y., ts.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-munîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.

Galâyînî Mustafa. *Câmî'd-durusi'l-Arabîyye*, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1993.

Halebî, Ebû Hafd Siracuddîn Amr b. Âdil. *el-Lubâb fi ulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Ma'ruz. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Hâleveyh, Huseyin b. Ahmed. *Leyse fi kelâmi'l-'Arab*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. Mekke: b.y., 1979.

Handûd, İbrahim b. salih. *ed-Darûreti's-şîr ve mefhûmuha ledâ'n-naḥviyyîn*. Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2001.

Hâzimî, Ahmed b. Umer b. Musâid. *Fethu'l-Berîyye fi Şerhi nizâmi'l-Ecrûmiyye*. Mekke: Mektebetu'l-Esedî, 2010.

Hemedânî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luġa*. thk. Abdusselam Muhammed el-Hârun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Cevzî, Cemaluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Taḳvîmu'l-lisân*. thk. Abdulaziz Matar. Beyrut: Dâru'l-Maârif, 2006.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *el-Ḥaşâiş*, thk. Heyet, y.y., n.y., ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *el-Lema'u fi'l-Arabîyye*. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *Sırru şînâati'l-irâb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Gurgûl, İbrahim b. Yûsuf b. Edhem el-Vehrânî. *Matâli u'l-envâr alâ Sıḥâhi'l-Âsâr*, thk. Dâru'l-Felâh. Katar: Vizâretu'l-Evkâf, 2012.

İbn Hayyân Ebû Hayyân Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *el-Muḥîṭ fi't-tefsîr*. thk. Sitkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

İbn Hişâm Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Evdâḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bakâî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-e ârîb*, thk. Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Şerhu şuzûri'z-zehab*, thk. Abdulkanî ed-Dakar. Suriye: eş-Şeriketu'l-Muttehide, ts.

İbn Hişâm, Cemaluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf. *Telhişu's-şevahid ve telhişu'l-Fevâid*, thk. Abbâs Mustafâ es-Sâlihî. Bağdat: Kuliyetu't-Terbiyye, ts.

İbn Mahmûd, Ebu'l-Fedâ İmaduddîn İsmail b. Ali. *el-Kinâş fi fenni'n-naħv ve's-şarf*, thk. Riyad b. Hasan el-Havâm. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2000.

İbn Mâlik, Bedruddîn Muhammed İbnu Cemaluddîn. *Şerhu İbn Nâzım alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Seved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Malik, Muhammed b. Abdullah Cemaluddin. *Şerhu'l-Kâfiyye*, thk. Abdulmunim Ahmed Herîdî. Mekke: Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muħaşşas*, thk. Halil İbrahim Cefâl. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâs, 1996.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muħkem ve'l-muħîtu'l-ażam*, thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Şecerî, Ziyauddîn Ebû's-Seâdât Hibetullah. *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî. Kahire: mektebetu'l-Hancî, 1991.

İbn Usfûr, Ali b. Mumin b. Muhammed. *Đarâiru's- şir*, thk. İbrahim Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1980.

İbn Usfûr, Ali b. Mumin b. Muhammed. *el-Mumetti'l-kebîr fi't-taşrîf, 'ş- şir*. Beyrut: Mektebe Lubnân, 1996.

İbn Yaîş, Yaîş b. Ali, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Emîl Bedî Yakub. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr. *el-Muzekker ve'l-muennes*, thk. Muhammed Abdulhâlik Udeyme. Mısır: Vizâretu'l-Evkâf, 1981.

İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr. *el-İzâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman. Dimaşk: Matbuâtu mecmai'l-lugati'l-Arabiyye, 1971.

İbnu'l-Esîr, Meciduddîn Ebu's-Seâdât el-Mubârek b. Muhammed. *Kitâbu'l-bedî' fi' ilmi'l-Arabiyye*, thk. Fethî Ahmed Ali'd-dîn. Mekke: Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1420.

İbnu's-Sâiğ, Muhammed b. Hasan b. Sibâ. *el-Lemha fi şerhi'l-Melha*, thk. İbrahim b.Sâlim es-Sâidî. Medine: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 2004.

İbnu's-Sirâc, Ebubekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-naḥv*, thk. Abdilhuseyin el-Fetlî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.

İsterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Razî Necmu'd-Dîn. *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib ma'a şerhi şevâhidih*, thk. Muhammed Nuru'l-Hasan- Muhammed ez-Zafzâf- Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975.

Kayravânî, Muhammed b. Cafer el-Kazzâz. *Mâ yecûzu li's-şâir*. thk. Ramazân Abdu'ttevvâb-Salahaddîn el-Hâdî. Kuveyt: Dâru'l-Urûbe, ts.

Kutubî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr. *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fi İlmi Meânî*. thk. eş-Şâhidu'l-Bûşeyhî. B.A.E., Câmiatu's-Ş,ârîka, 2008.

Lebliyy, Şihâbuddîn Ahmed b.Yûsuf b. Ali. *Tuḥfetu'l-mecdi's-şarîh fi şerhi kitâbi'l-faṣîḥ*. thk. Abdulmelik b. îde es-Sebîfî. Mekke: Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1997.

Mubberred, Muhamme b. Yezîd b. Abdulkber. *el-Muktedâb*. thk. Muhammed Abdilhâlik Uzeyme. Beyrut: âlemu'l-Kutub, ts.

Mubberred, Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.

Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddîn Hasan b. Kâsım b. Abdullah. *Tavdîhu'l-mekâşid ve'l-mesâlik*. thk. Abdurrahman Ali Suleyman. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.

Nâzîru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Şerhu İbni Ukeyl alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Dâru Mısır, 1980.

Nâzîru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-Kavâid bi şerhi Teshîli'l-Fevâid (Şerhu't-Teshîl)*. thk. Muhammed Fâhir. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428.

Neccâr, Muhammed Abdulazîz. *Żiyâu's-sâlik ilâ Evdâhu'l-Mesâlik*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.

Râzî, Zeynuddin Ebû Abdullah b. Muhammed. *Muhtâru's-şihâh*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetu'l- Asriyye, 1999.

Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Seyf b. Abdurrahman. Riyad: y.y., 1988.

Safedî, Selahuddin Halil b. Eybekb. Abdullah. *Taşîhu't-taşîf ve tahrîru't-tahrîf*. thk. es-Seyyid eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1987.

Sâmîrrâî, Fâdıl Sâlih. *Ma âni'n-naḥv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.

Semînu'l-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b.Yûsuf. *ed-Durru'l-maşûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.

Sibeveyh, Amr b. Usmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah el-Merzubân. *Şerhu ebyâti Sibeveyh*. thk. Muhammed Ali er-Rîh Hâşim. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1974.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah Merzubân. *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*. thk. Ahmed Hasan Medhelî-Ali Seyyid Ali. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

Suhârî, Seleme b. Muslim el-Avtebî. *el-İbâne fi'l-luğati'l-Arabiyye*. thk. Abdulkerim Halife- Nusret Abdurrahman. Ummân: 1999.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebu Bekr Celâluddin. *Hem u'l-Hevâmî' fi şerhi cem'i'l-Cevâmî'*. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.

Şankîtî, Ahmed b. el-Emîn. *el-Vasîf fi terâcimi udebâ'*. Mısır: eş-Şeriketu'd-Devliyye, 2002.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musâ. *el-Makâşidu's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsatu'l-Kâfiyye*. thk. Abdurrahman b. Suleyman el- Useymîn. Mekke: İhyâu't-Turasî'l-İslâmî, 2007.

Şurrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan. *Şerhu's-şevâhidi's-şiriyye fi emâti'l-Kutubi'n-naḥviyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2007.

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyin b. Abdullah. *el-Lubâb fi İleli'l-binâ ve'l-i'râb*, thk. Abdulilah en-Hehbân. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1995.

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah. *et-Tebyîn ün mezâhibi'n-naḥviyyîn*, thk. Abdurrahman Useymin. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

Ukberî, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn b. Abdullah. *İrâbu mâ yuşkelu min elfâzi'l-hadîs*, thk. Abdurrahman Hindâvî. Kahire: Muessesetu'l-Muhtâr, 1999.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed İbn Ali. *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Komisyon. Suud: İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430.

Yetiş, Kazım. "Hazif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 124. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Zamahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr. *el-Mufaşşal fî şna'ati'l-irâb*, thk. Ali Ebû Mulhim. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1993.

Zeccâcî, Abdurrahman b. İshâk. *Kitâbu'l-lâmât*, thk. Mâzin el-Mubarek. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1985. ♣

